

Biedt tijd perspectief?

AUTEURS Tim Cassiers en Jean-Pierre Hermia

FOTOGRAFIE Peter Lorre

DESTINY onderzoekt het levenspad van mensen in België. Zijn mensen onderaan de sociale ladder gedoemd om daar te blijven? Of bestaat de mogelijkheid tot opklimmen in de maatschappij? En wie slaagt daar dan in?

Ondanks een groeiend welvaartspeil blijft sociale uitsluiting een probleem in België. De sociaal-ruimtelijke ongelijkheden lijken recentelijk zelfs toe te nemen. Bovendien vergroot het risico om maatschappelijk af te glijden in deze tijden van flexibilisering. Vast werk en een netjes uitgestippelde loopbaan worden meer en meer de uitzonderingen. De familiale configuraties vertonen een grotere variatie en een verminderde stabiliteit. Daarenboven zorgt een afbouw van de welvaartstaat er voor dat ook het sociale vangnet steeds grotere mazen vertoont. Zo wordt sociale uitsluiting des te meer een vector van de verschillende mechanismen die sociale ongelijkheden (re)produceren.

Longitudinale analyse is het middel bij uitstek om deze reproductiemechanismen van situaties en levenslopen te begrijpen en na te gaan hoe ze leiden tot sociale uitsluiting en armoede. Tijd speelt immers een cruciale rol, zowel onder de vorm van kortstondige gebeurtenissen, zoals het verlies van werk of een familiale breuk, als onder de vorm van langdurige processen die te maken hebben met de middelen waarover een individu kan beschikken (financieel, maar ook sociaal en cultureel kapitaal). Onderzoek via statistische momentopnames biedt vooral de mogelijkheid om de invloed van (het eindresultaat van) de langdurige processen in te schatten, maar geeft nauwelijks een beeld van de impact van zulke kortstondige gebeurtenissen en over de wisselwerking tussen beiden. Hoogstens kan er een correlatie vastgesteld worden tussen de situatie na de gebeurtenis en andere variabelen. Na een scheiding bevinden vrouwen zich bijvoorbeeld vaker in meer precare situaties. Longitudoonaal onderzoek laat echter toe om de gevolgen van zulke gebeurtenissen te bekijken. Het laat ons toe de situatie van vrouwen voor en na hun scheiding effectief te vergelijken. Het DESTINY project waarvan hier de eerste resultaten worden gerap-

porteerd, biedt een unieke mogelijkheid om sociale uitsluitingsmechanismen in België longitudinaal te analyseren. Het project steunt op de koppeling van gegevens op individueel niveau van de Volkstellingen van 1991 en 2001 en van het Rijksregister van 1991 tot 2006. Op die manier kunnen individuele levenslopen door de tijd heen worden gevolgd waardoor we zicht krijgen op zowel de kortstondige gebeurtenissen als op de langdurige processen. De gegevens van het Rijksregister geven voor elk individu jaarlijks demografische gegevens over geslacht, leeftijd, woonplaats, huishouden (type, grootte, burgerlijke staat), nationaliteit (huidige en oorspronkelijke), terwijl de Volkstellingen bijkomende data verschaffen aangaande het sociaal-economisch profiel van de individu's en meer bepaald het opleidingsniveau, het professioneel statuut en de kenmerken van de woning. Deze database laat dus toe om de levensloop, woonplaats en de verandering in sociaaleconomisch profiel van individuen te volgen tussen 1991 en 2001.

Constructie van sociale klassen

In de eerste fase van het DESTINY project werd hoofdzakelijk gefocust op een indeling van de bevolking in verschillende sociale klassen. Deze

indeling zal in latere fases nodig zijn om de impact van kortstondige gebeurtenissen te kunnen evalueren. De indeling berust op een koppeling van de individuele gegevens van de tellingen met een bepaalde positie van dat individu op de maatschappelijke ladder. Drie dimensies werden op die manier afgebakend: ten eerste opleidingsniveau, bepaald door het hoogst behaald diploma opleidingsniveau, ten tweede de beroeps-situatie, bepaald door al dan niet werkend, pensioen, werkzoekend, inactief, ... , het soort werk en het type contract (deeltijds/voltijds, vast/tijdelijk) en tot slot de woonsituatie, bepaald door het statuut van de woning (eigenaar/huurder), de grootte (aantal m² per bewoner) en het comfort (al dan niet aanwezig zijn van toilet, badkamer, centrale verwarming). Elk individu verkreeg dus zowel in 1991 als in 2001 een bepaald profiel op basis van deze drie dimensies.

Door middel van panelenquêtes (Panel Study on Belgian Households voor 1991 en de Study on Income and Living conditions in 2001) konden de scores op de variabelen van elke dimensie gerelateerd worden aan een bepaald inkomen en dus een plaats op de maatschappelijke ladder. Op die manier kreeg elk individu, via zijn profiel, zowel in 1991 als in 2001 een positie op een sociaal continuüm. Ten slotte werden via clusteranalyse 16 groepen gecreëerd van mensen met gelijkaardige scores op elke dimensie en dus een gelijkaardige sociale positie. Zo bekwamen we zowel voor 1991 als voor 2001, 16 verschillende sociale klassen.

Door de koppeling van sociale klasseposities doorheen de tijd zijn de mogelijkheden van de databank schier eindeloos

Sociale mobiliteit: voorwaartse kruising

In een eerste en essentiële longitudinale oefening werd gekeken hoe de individu's geëvolueerd zijn op de maatschappelijke ladder tussen 1991 en 2001. Dit kan in de twee richtingen bekeken worden. Daarom werd zowel een forward matrix als een backward matrix opgemaakt. De forward matrix (zie figuur 1) geeft aan wat er in 2001 geworden is van individuen behorende tot een bepaalde sociale klasse in 1991. Deze tabel dient per lijn gelezen –met een totaal per lijn van 100%– te worden, aangezien ze de spreiding over de sociale klassen van 2001 geeft van alle individuen die in 1991 tot bijvoorbeeld sociale klasse 1 behoorden. De grootte van het lettertype werd aangepast aan de mate van over- of ondervertegenwoordiging. Op lijn 1 zie je dus dat 20% van de personen die in 1991 tot sociale klasse 1 behoorden in 2001 eveneens in sociale klasse 1 terecht komen, terwijl slechts 0,1% zich kon opwerken tot klasse 16. Tegelijk geeft de tabel een beeld van de omvang van stijgen of dalen op de maatschappelijke ladder. De centrale as van linksboven tot rechts beneden bevat die aandelen (weerom per sociale klasse uit 1991) die in 2001 stagneerden op de sociale ladder. Alle percentages die zich rechts en boven deze zone bevinden, zijn mensen die er op vooruit zijn gegaan tussen 1991 en 2001, terwijl we aan de andere kant

personen vinden die maatschappelijk afgleden.

Deze tabel laat logischerwijze zien dat het aantal opwaartse bewegingen groter is bij de laagste sociale klassen en omgekeerd. Toch stellen we een grote mate van stagnatie vast bij vele sociale klassen onderaan de ladder. Zo valt er in groep 3 nauwelijks enige opwaartse mobiliteit te bespeuren. Deze groep bestaat bijna uitsluitend uit gepensioneerden, die gezien dit statuut enkel nog een opwaartse beweging kunnen maken zouden ze hun woonsituatie verbeteren. Gelijkaardige stagnaties zijn ook terug te vinden bij andere groepen gedomineerd door gepensioneerden, zoals 15 en 8. Voor groep 15 resulteert dit gebrek aan mogelijkheden om te verbeteren zelfs in een sterke achteruitgang. Deze gepensioneerden, gemiddeld goed opgeleid en levend in goede woningen blijken in 2001 af te glijden naar groepen 13 en 7, hoewel hun kenmerken niet veranderen. De rest van de maatschappij is er dus op vooruit gegaan, terwijl zij zijn blijven staan.

Meer verontrustend is het gebrek aan opwaartse mobiliteit bij de eerste groep. Het is een groep met hoofdzakelijk werklozen en inactieve vrouwen. Wanneer er sprake is van opwaartse mobiliteit is dat hoofdzakelijk naar groep 6, die gelijkaardige kenmerken vertoont, maar beter scoort op vlak van woning. Ook hier blijkt huisvesting dus de enige mogelijkheid tot opwaartse mobiliteit.

Groepen 2 en 4 daarentegen hebben proportioneel een groot aantal stijgers. In beide gevallen gaat het om jonge werklozen en inactieven in slechte woonomstandigheden in 1991 die in 2001 tot de arbeidsmarkt zijn toegetreden. Vooral degenen in het bezit van een hoogwaardig diploma (groep 4) springen hierdoor direct zeer hoog op de sociale ladder (tot groepen 15 en 16). Eenzelfde fenomeen is te zien bij groep 11, een groep die in 1991 ook jonge inactieven maar dan in goede huisvesting omvatte.

Sociale mobiliteit: achterwaartse kruising

De backward matrix (figuur 2) laat dan weer toe om te kijken hoe de sociale klassen van 2001 zijn samengesteld. Per lijn (totaal=100%) zien we tot welke maatschappelijke klasse in 1991 alle individuen van één bepaalde klasse in 2001 behoorden. Net als bij de forward matrix is de centrale as van linksboven naar rechts beneden die van de stagnatie. Maar nu wijst alles rechts ervan en erboven op een maatschappelijke achteruitgang. (Deze groepen mensen stonden in 1991 hoger op de sociale ladder dan in 2001.) Sociaal opwaartse bewegingen vinden we dan weer links en onder deze centrale zone. Deze matrix geeft dus een beeld of de sociale klassen uit 2001 opgebouwd zijn uit individuen die in 1991 behoorden tot gelijkaardige sociale klassen of daarentegen sterk bepaald worden door stijgers dan wel dalers? Deze tabel laat een veel diffuser beeld zien. Ze is veel minder gestructureerd door de resultaten van 1991 dan de forward matrix. Zo zijn het niet enkel de laagste groepen die zijn samengesteld uit individuen die een neerwaartse mobiliteit hebben gekend. Ook een deel van de hoger gesitueerde groepen zijn opgebouwd uit individuen die in 1991 beduidend hoger stonden op de sociale ladder. Dit is ondermeer zo voor groepen 9 en 13. Het zijn allebei groepen met veel hoger opgeleiden, goed gehuisvest en gepensioneerd voor groep 9 of inactief voor groep 13. Het is hier duidelijk dat de overgang naar het pensioen of het uitstappen uit de arbeidsmarkt oorzaak is van een val op de sociale ladder.

1991	groep in 2001															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	0,71	0,58	0,55	0,41	0,37	0,26	0,23	0,11	0,06	0,02	0,10	0,16	0,27	0,38	0,49	0,74
1	0,64	20,0%	1,4%	27,9%	17,6%	3,6%	11,4%	7,0%	5,8%	0,2%	0,7%	1,7%	2,8%	0,1%	0,3%	0,2%
2	0,56	9,3%	5,2%	25,3%	6,8%	4,1%	12,5%	8,8%	8,1%	0,8%	4,1%	9,2%	3,8%	0,2%	5,6%	0,8%
3	0,45	16,7%	0,6%	8,2%	51,3%	0,4%	1,4%	17,9%	0,7%	0,1%	0,0%	8,1%	0,8%	0,4%	0,0%	0,0%
4	0,37	1,9%	7,4%	11,6%	2,9%	0,9%	6,0%	2,0%	1,6%	12,2%	7,7%	8,8%	0,7%	2,3%	5,6%	15,4%
5	0,36	9,4%	3,1%	12,4%	40,8%	0,9%	7,6%	19,7%	1,2%	0,9%	0,1%	1,1%	0,8%	1,8%	0,7%	0,1%
6	0,32	3,6%	1,0%	14,8%	7,3%	1,2%	33,4%	18,7%	4,0%	1,0%	0,9%	3,3%	4,8%	0,4%	4,7%	0,9%
7	0,26	7,9%	0,7%	9,7%	13,7%	10,3%	4,0%	6,3%	25,6%	0,1%	1,8%	4,0%	12,0%	0,2%	2,3%	0,8%
8	0,21	3,7%	0,5%	4,6%	21,6%	0,1%	12,8%	52,6%	0,4%	0,4%	0,0%	0,2%	0,8%	1,9%	0,9%	0,1%
9	0,01	1,5%	0,4%	4,3%	4,1%	3,3%	7,8%	11,3%	13,6%	0,1%	2,1%	9,2%	24,3%	0,1%	16,6%	0,5%
10	0,01	2,2%	1,4%	5,9%	5,1%	5,9%	1,1%	1,1%	18,5%	0,1%	6,3%	20,7%	10,5%	0,4%	13,4%	1,8%
11	0,07	0,8%	1,8%	6,2%	2,1%	0,2%	15,5%	6,0%	0,8%	17,6%	2,2%	4,3%	0,7%	4,5%	6,9%	10,3%
12	0,20	1,1%	0,5%	3,5%	4,9%	2,0%	6,5%	14,8%	9,9%	0,3%	2,0%	9,7%	18,8%	1,2%	19,2%	1,8%
13	0,22	2,2%	7,1%	4,8%	21,4%	0,1%	3,5%	14,2%	0,2%	0,1%	0,7%	0,1%	31,8%	0,1%	1,8%	1,4%
14	0,38	0,1%	1,5%	1,8%	1,7%	0,3%	0,8%	1,3%	1,6%	2,9%	8,6%	11,7%	1,0%	5,2%	8,0%	30,6%
15	0,97	0,3%	1,5%	1,7%	7,8%	0,9%	5,7%	25,8%	0,1%	10,4%	0,1%	3,1%	0,1%	42,7%	0,7%	0,8%
16	0,67	0,1%	0,5%	0,7%	1,0%	0,1%	1,0%	1,0%	0,6%	3,4%	2,9%	5,2%	1,2%	10,7%	10,8%	18,0%
Total		4,6%	1,1%	7,2%	11,6%	2,6%	7,2%	12,9%	7,7%	1,6%	2,7%	7,2%	7,2%	3,8%	8,3%	5,8%

figuur 1: Voorwaartse matrix

2001	groep in 1999															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	0,64	0,56	0,45	0,37	0,36	0,32	0,26	0,21	0,01	0,01	0,07	0,20	0,22	0,38	0,67	0,67
1	0,71	23,6%	6,5%	27,9%	0,8%	4,6%	4,5%	13,8%	6,1%	2,0%	6,3%	8,1%	1,2%	0,4%	8,4%	0,2%
2	0,58	6,8%	14,5%	4,3%	5,3%	6,1%	4,8%	4,7%	3,8%	1,0%	15,4%	2,1%	5,5%	4,9%	9,7%	3,2%
3	0,55	20,9%	11,2%	8,7%	1,3%	3,8%	11,6%	10,8%	5,5%	3,8%	10,5%	1,1%	6,5%	0,5%	1,4%	0,8%
4	0,41	8,2%	1,9%	33,8%	0,2%	7,8%	3,6%	9,5%	15,9%	2,2%	5,7%	0,2%	3,7%	1,5%	1,1%	1,6%
5	0,37	7,6%	5,1%	0,9%	0,8%	2,7%	32,2%	0,1%	8,1%	29,9%	0,1%	10,5%	0,0%	1,8%	0,0%	0,7%
6	0,26	8,6%	5,6%	3,6%	0,8%	2,3%	26,2%	4,5%	15,2%	6,8%	5,6%	2,7%	12,1%	0,4%	0,9%	1,9%
7	0,23	2,9%	0,8%	10,6%	0,1%	3,4%	8,2%	3,9%	34,8%	5,5%	1,8%	0,6%	15,2%	0,9%	0,8%	4,7%
8	0,11	4,1%	3,3%	0,8%	0,2%	0,3%	2,9%	26,5%	0,9%	11,0%	30,8%	0,1%	16,9%	0,0%	1,5%	0,0%
9	0,06	0,7%	1,6%	0,1%	6,2%	0,7%	3,3%	0,7%	2,2%	0,3%	2,1%	13,9%	4,0%	4,6%	12,7%	15,2%
10	0,02	1,1%	4,8%	0,1%	2,3%	0,3%	1,8%	5,1%	0,2%	4,7%	29,7%	1,0%	9,7%	0,2%	22,7%	0,1%
11	0,10	0,8%	4,1%	0,1%	1,0%	0,1%	2,6%	4,5%	0,3%	8,0%	37,1%	0,8%	17,9%	0,1%	11,7%	0,1%
12	0,16	1,7%	1,7%	0,8%	0,1%	0,2%	3,7%	13,3%	0,9%	21,2%	18,8%	0,1%	34,6%	0,0%	1,0%	0,0%
13	0,27	0,1%	0,2%	0,7%	0,5%	1,0%	0,3%	0,4%	4,4%	0,2%	1,2%	1,5%	4,2%	6,6%	10,0%	26,7%
14	0,38	0,1%	2,1%	0,0%	0,5%	0,2%	3,1%	1,2%	0,5%	12,5%	20,7%	1,1%	30,4%	0,1%	6,9%	0,2%
15	0,49	0,2%	0,3%	0,0%	2,2%	0,0%	0,4%	1,1%	0,0%	0,8%	4,0%	2,3%	4,0%	0,2%	38,0%	0,1%
16	0,74	0,1%	0,2%	0,0%	1,2%	0,0%	0,4%	0,3%	0,1%	0,7%	1,9%	3,0%	5,3%	0,1%	18,4%	0,1%
Total		5,4%	3,2%	7,6%	0,8%	2,2%	5,6%	8,0%	8,5%	6,3%	12,9%	1,3%	13,2%	0,8%	7,2%	2,3%

figuur 2: Achterwaartse matrix

Beide groepen onderaan het sociale continuüm zijn hoofdzakelijk een samenraapsel van individuen die een grote neergang hebben gekend. Bij groep 2 is dat het geval voor ongeveer de helft van de groep. Het gaat om relatief goed opgeleide personen, die echter in slechte woonomstandigheden wonen en inactief zijn. In 1991 behoorden ze tot groepen 10, 11, 13 en 14, en was hun sociaal-professionele situatie een stuk rooskleuriger. Ook hier verklaart het uitvallen uit de arbeidsmarkt

Gepensioneerden worden door de maatschappij voorbijgestoken terwijl ze zelf sociaal stagneren

de maatschappelijke achteruitgang.

Enkel groep 14 bestaat hoofdzakelijk uit individuen die er op vooruit zijn gegaan. Nochtans is het een groep bestaande uit arbeiders, zonder hogere opleiding, maar wel in het bezit van een comfortabele woning. In 1991 behoorden ze tot groepen 9 en 10. Het is de aankoop van een woning die hun stijging op de sociale ladder verklaart.

Conclusies

In deze eerste fase van het DESTINY project zijn de longitudinale mogelijkheden die de database biedt nog maar in beperkte mate geëxploreerd. Deze geven een eerste beeld van de verschuivingen in sociale klassen in functie van gebeurtenissen en processen in de levensloop van individuen. Zo demonstreert de database dat de overgang naar het pensioen vaak negatieve impact heeft op de positie in het sociale continuüm. Het uitvallen uit de arbeidsmarkt heeft dat zeker. De aanschaf van of verhuis naar een betere woning zorgt dan weer voor een positieve input. Het wijst er op dat de persoon tussen 1991 en 2001 de (financiële) mogelijkheden heeft gevonden om in minder precare toestand te gaan leven. Maar het grootste deel van de maatschappelijke groepen wordt vooral gekenmerkt door stagnatie. Verdere exploitatie van de databank zal toelaten om de maatschappelijke reproductie van sociale ongelijkheden in detail te bekijken. De databank laat ten eerste toe om processen en gebeurtenissen echt longitudinaal te bekijken en hun impact op de sociale positie van de individuen na te gaan. Zo kan gekeken worden wat bijvoorbeeld de maatschappelijke gevolgen van een familiale breuk zijn voor zowel de man als de vrouw en zelfs voor de kinderen. Er kan ook gekeken worden of het verwerven van de Belgische nationaliteit tussen 1991 en 2001 enige invloed uitoefent op de sociale mobiliteit. De databank

laat toe dit echt longitudinaal te doen omdat we beschikken over het sociaal-economisch profiel van individu's in 1991 en 2001. We kunnen dus verder gaan dan louter correlaties vast te stellen tussen bepaalde variabelen en hun maatschappelijke kenmerken, omdat we voor deze groepen echt kunnen nagaan welke maatschappelijke positie zij vóór en na de gebeurtenis innamen. Het gaat dus niet enkel meer over een momentopname, maar over levenslopen op individueel niveau. Ten tweede kunnen aan de hand van de database ook intergenerationale aspecten van sociale ongelijkheid getest worden. We kunnen immers leden van één gezin in 1991 volgen door de tijd heen en kijken of kinderen het er beter of slechter van af brengen dan hun ouders en of de aard van de uitgangssituatie daar een belangrijke rol in speelt. Ook kan hierbij gekeken worden naar verschillen tussen meisjes en jongens, tussen hoog diploma en laag diploma.

Tot slot geeft de databank ook een schat aan informatie over de ruimtelijke reproductie van uitsluitingsmechanismen. De rol van de woning in maatschappelijke positionering is al toegelicht. Maar bovendien zijn alle gegevens per individu gekoppeld aan informatie over de woonplaats (per statistische sector) en dit voor de verschillende tijdstippen. Dit maakt het mogelijk om bijvoorbeeld na te gaan of die aankoop van een woning gepaard gaat met een verhuisbeweging. En ook omgekeerd kan gekeken worden of er verhuisbewegingen gebeuren in functie van een opwaartse of neerwaartse sociale mobiliteit. Maar evengoed kan de databank simpelweg een duidelijk beeld geven van de ruimtelijkheid van wooncarrières in functie van leeftijd, sociale afkomst, werksituatie, opleidingsniveau, enzovoort. Zeker, ruimtelijke statistieken geven hier al een mooi beeld van. Maar met de longitudinale gegevens van de DESTINY database kunnen deze beelden echt tot leven komen.

Tim Cassiers (tim.cassiers@ees.kuleuven.be) is als sociaal geograf verbonden aan het departement Aard- en Omgevingswetenschappen van de K.U. Leuven en aan de onderzoeksgroep Cosmopolis van de V.U.Brussel. Jean-Pierre Hermia (jean-pierre.hermia@uclouvain.be) is als demograaf verbonden aan het Centre de Recherche en Démographie et Sociétés (DEMO) van de U.C. de Louvain. Beiden baseerden het artikel op het onderzoeksproject DESTINY, in het kader van het programma Samenleving en Toekomst van het Belgische Federale Wetenschapsbeleid.

Literatuurselectie

DESTINY (2009) Analyse spatiale et longitudinale des inégalités sociales en Belgique et Luxembourg, Politique Scientifique Fédérale, Rapport finale de la phase I.

Hermia, J. & Eggerickx, T. (2010) La transmission de la précarité en Belgique: analyses intergénérationnelles, enjeux démographiques (1991-2001). Paper presented at the 16th AIDELF Conference, on Relations intergénérationnelles, enjeux démographiques, Juin 2010